

ОБРАЗОВНИТЕ АСПИРАЦИИ НА СИРОМАШНИТЕ ДЕЦА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Весна Димитриевска

Универзитет „Свети Кирил и Методиј“,

Филозофски факултет – Скопје,

Институт за Социологија, Република Македонија

vesna@fzf.ukim.edu.mk

УДК: 316.344.2-058.34:37(497.7)

Апстракт

Сиромаштијата е мултидимензионален феномен што е предизвикан од извесни животни услови кои имплицираат ограничени можности да се учествува во општествениот живот.

Во овој труд се осврнуваме на еден специфичен аспект на сиромаштијата - аспирациите на сиромашните деца кон образованието.

Поради мноштвото дефиниции, за потребите на овој труд го операционализираме поимот *детска сиромаштија*. Сиромашни се сметаат деца што живеат во сиромашни семејства. Тие искусиле недостиг од материјални, духовни и емоционални ресурси потребни за опстанок, развој и напредок. Поради недостиг тие не се во можност да ги уживаат своите права, да ги остварат целосно своите потенцијали за да бидат рамноправни членови во заедницата. Загрижува податокот кој говори дека процентот на децата кои живеат во сиромаштија е поголем од процентот на возрасните кои живеат во сиромаштија.

Поголем број деца што растат во сиромашни семејства остануваат заробени во интергенерацискиот циклус на сиромаштија и во социјалната исклученост. Поради тоа недостигаат активности во насока на развивање на знаења на сиромашните деца, практикување на морални вредности и запознавање кои се бараат во сите области на животот. Низ процесот на социјализација што го овозможуваат образованието и воспитанието, децата го учат начинот на живот во општеството или во групата каде што припаѓаат.

Целта на овој труд е да се детектира присуството/ отсуството на аспирациите на сиромашните деца за стекнување знаења, морални вредности и вештини. Посебно ќе се осврнеме на аспирациите за стекнување знаења, морални вредности и вештини, кај децата од најсиромашните ромски семејства. Исто така, воедно целта на трудот е и да се понудат механизми за намалување на бројот на сиромашни деца преку нивно стимулирање да се вклучат во образовниот процес.

Клучни зборови: *сиромашни деца, образовани аспирации, механизми за вклучување во образовниот процес.*

Вовед

Бројни истражувања ја истакнуваат врската помеѓу економската состојба на семејството и исклучувањето/вклучувањето од /во општествениот животот на членовите од овие семејството. Лошата материјална состојба во семејствата, условува формирање на различни општествени групи. Една многу специфична општествена група ја чинат децата од сиромашните семејства. Оваа група, е предмет на интерес во овој труд. Децата што растат во сиромашни семејства најчесто имаат недостиг од материјални, духовни и

емоционални ресурси потребни за опстанок, развој и напредок. Децата треба да бидат физички здрави, психички свесни, емоционално сигурни, социјално способни и подготвени да учат. Овие деца не се во можност да ги уживаат своите права, да го остварат целосно својот потенцијал и да бидат рамноправни членови на општеството. Загрижувачки се сознанијата што поголем број од сиромашните деца се заборавени во еден интергенерациски циклус на сиромаштија и социјална исклученост. Причините се многубројни, меѓутоа ниското образовно ниво, немотивираноста на членовите од сиромашните семејства за стекнување морални вредности со помош на учење се значајни предуслови за интергенерацискиот циклус на сиромаштија и социјална исклученост.

Образувањето е камен темелник за секоја индивидуа. Тој процес започнува многу рано во семејството, потоа во предучилишните установи и основните училишта. Квалитетот на детскиот развој во голема мера зависи од активностите кои ги преземаат возрасните кон децата. Во процесот на воспитување улогата на родителите е многу значајна. Неопходно е родителите да вклучуваат осмислуваат, вреднуваат и култивираат различни потреби и интереси на децата кои ќе им помогнат безгрижно да се вклучат во општествениот живот. Имено, природата и околностите на воспитување на детето значајно влијаат врз положбата која детето ја има во групите каде припаѓаа, но и во општеството.

Во овој труд не сакаме да ги оспоруваме научните претпоставки за поврзаноста на економската благосостојба и сиромаштијата, ниту поврзаноста на образованието со сиромаштијата. Нашиот интерес е насочен кон анализата на една специфична општествена група, сиромашните деца во Република Македонија. Притоа, фокусот е насочен кон аспирациите на најсиромашните Ромски деца кон образованието. Во трудот бараме одговор на следните прашањата: Дали најсиромашните децата развиле социјален идентитет, и каков е истиот? Дали тој социјален идентитет вклучува морални судови, кои го фаворизираат образованието? Дали најсиромашните ромски деца го оправдуваат или не го оправдуваат исклучувањето од образовните институции?

Кои се најчестите активности на родителите со децата и какви се нивните ставови во врска со нивното образование и образованието на нивните деца?

Раководени од теориските сознанија, дека ризикот од сиромаштија е поголем кај лицата кои не се образовани, целта на трудот е да се понудат механизми за намалување на бројот на сиромашни деца преку нивно стимулирање да се вклучат во образовниот процес. За реализација на поставените цели користени се податоци од Државниот завод за статистика на Република Македонија, како и податоци и сознанија од други научни истражувања. Во рамките на ова истражување, авторот има користено податоци од квалитативна анализа за квалитетот на живот кај 420 сиромашни семејства кои имаат деца. (Димитриевска, 2008:51).

За анализата на образовните аспирации, користени се податоци од квалитативно истражување, спроведено кај 60 најсиромашни Ромски семејства во Скопје. Во истражувањето се вклучени 50 деца на возраст од 4-14 години. Користен е квотен примерок. Избрани се по 15 деца од два импровизирани кампови (собирачи на пластична амбалажи), кои се наоѓаат во непосредна близина на центарот на главниот град на Република Македонија. Останатите деца се од една скопска Ромска населба (Злокуќани). Користено е полустандардизирано отворено интервју. Поради спецификата на истражуваната популација (неполнолетни деца), направени се неформални разговори со родителите. Со цел да се дополнат податоците во врска со дружењето на истражуваните

лица, е користено применето просто посматрање. Децата се посматрани во местото каде живеат. За потребите на ова истражување применет е методот студија на случај.

1.Детска сиромаштија

Денес кога имаме голем економски напредок, високо развиена информатичка технологија, голем број деца поактивно ги искусуваат сите форми на сиромаштија. Причините, зошто едно дете е лишено од материјални, духовни и емоционални ресурси, зошто има ограничен пристап до основните услуги, зошто не може да ги ужива своите права, се многубројни. Тие не се предмет на интерес во овој труд, но една причина е заедничка за сите деца. Тоа се ресурсите кои ги има семејството во кое се развива и расте детето. Правилниот развојот на детето неразделно е поврзан со дефинирањето и распределбата на ресурсите во семејството.(Балдак и сор.2014:85)

Според изјавата на извршниот директор на Фондот за население на Обединетите нации (УНФПА)-Бабаунде Осотимехин, денес, повеќе од 500 милиони деца во светот живеат во сиромаштија. Во Македонија бојот на децата кои живеат во тешка сиромаштија ја надминува бројката од 150000.(Дамчевска,В.2016,13/14 август:2) Според податоците од Државниот завод за статистика на Република Македонија, бројот на сиромашните деца постојано се зголемува. Во 2011година 36.8% од деца кои се на возраст од 0-17 години, живеат под линијата на сиромаштија. Приходите/потрошувачката на овие деца е 12.2% под линијата на сиромаштија. (Линии на сиромаштија,11.07.2012) Овој вкупен дефицит (од 12.2%) на сите сиромашни деца, покажува колку ресурси им се потребни на сиромашните деца да би се изедначил со линијата на сиромашни.

Податоците укажуваат дека под линијата на сиромаштија, најголем е бројот на децата кои се на возраст од 7-14 години. Ваквата состојба донекаде е разбирлива. Имено, според официјалните податоци во 2011 год., 30,4% од македонците живеат под линијата на сиромаштија. Анализирана според профили, најранливи групи на население се повеќедетните семејствата, семејствата каде родителите немаат никакво образование или нивното образование е многу ниско. Сиромашните семејства кои имаат децата на возраст од 7-14 години имаат дополнителен потреби.Тоа е возрасна група кога децата треба да одат во училиште. Имајќи го предвид профилот на сиромаштија во државата, сосема разбирливо е дека зголемените расходи во семејството создаваат проблеми. Токму, тука ја детектираме една од причините зошто поголем број од овие деца не одат во училиште и остануваат заробени во интергенерацискиот циклус на сиромаштија.

Анализата на статистичките податоци од Државниот завод за статистика, упатува на уште еден значаен момент кој е поврзан со образовните аспирации на сиромашните деца. Имено, повеќедетните сиромашни семејства се најризична категорија во профилот на детска сиромаштија. Она што заслужува да се посочи е континуираното најчестено присуство на овој профил на детска сиромаштија во целиот период откако Државниот завод за статистика ја мери детската сиромаштија. (Линии на сиромаштија: 13.09.2010 и 11.07.2012) Резултатите упатуваат на следните заклучоци: лошата економска состојба во нашата држава услови диференцирање на една специфична општествена група- група на сиромашни деца. Бројот на членовите на оваа група од година во година постојано се зголемува. Најризични профили на детска сиромаштија се децата кои треба да одат во училиште (од 7-14 години) и децата кои живеат во семејства со три и повеќе деца.

2. Образовни аспирации и сиромаштија

Поимот образование без оглед дали станува збор за формално/институционално или неформално е доста сложен. Во научната литература доста се полемизира на оваа тема.(Георгиевски,1999:57). Без да навлегуваме во полемиките, ние ја преземаме дефиницијата на Коковиќ, кој образованието го дефинира како „активност чија цел е развивање на знаења, морални вредности и сфаќања кои се бараат во сите области на животот“(Коковиќ,1995:57).

Податоците од Државниот завод за статистика, укажуваат на поврзаноста на степенот на образование и состојбата на сиромаштија (Види: Релативна сиромаштија според образованието на главата на домаќинството, Државен завод за статистика, соопштение 13.09.2010, број 4.1.10.64 и 11.07.2012, број4.1.12.50). И податоците од квалитативната анализа за состојбата на сиромаштија, кај 420 сиромашни семејства, укажуваат на значајно слична тенденција.(Димитриевска,2008:51)

Евидентни се разликите помеѓу ставовите на членовите на сиромашните семејства за потреба за образование. Ставовите на родителите кои се без образование, најчесто се негативни. Не се поразлични и ставовите на родителите каде главата на семејството нема завршено основно образование или има завршено само основно образование. Ставовите на родителите кон сопственото образование и образованието на нивните деца се детерминирани од: типот на семејството на кое му припаѓаат, должината на времето поминато во состојба на сиромаштија, културолошкиот однос кон образованието, степенот на нивното образование и нивната возраст (Доневска, Димитриевска, Новковска,2011:113).

Ставовите на децата најчесто се условени од инфериорниот социо-економски статус на нивното семејство, неможноста во таква инфериорна положба да се гради став за потребата од образование воопшто, како и за градење на став дека образованието е битен фактор за излез од сиромаштијата. Исто така ставовите на децата се условени од ставовите на нивните родители, како и од отсуството на поширока и поефикасна општествена акција за надминување на недоволната состојба во нивните семејства.

3. Резултати од истражувањето на образовните аспирации на сиромашните Ромски деца

Раководени од целите на истражувањето,за детектирањето на образовните аспирации на сиромашните Ромски деца е користен квалитативен пристап на истражување. Сметаме дека оваа ориентација на истражување ќе ни овозможи систематски да собереме податоци за образовните аспирации на сиромашните Ромски деца, директно од прва рака од децата и нивните родители. Употребата на логиката во практичното делување, зборувајќи го јазикот на „случаи и контексти“, истражувајќи ги детално и автентично условите во кои живеат, начинот на кој се снаоѓаат во животот, ќе ни овозможи подобро да ги разбереме нивните образовни аспирации.

Во текстот што следи накратко се опишани 3 случаи. Едновидување на дете кое живее во една Ромска населба. Втората сторија е на дете кое живее во истата населба но

живее во многу лоши животни услови. Третиот случај говори за децата кои живеат во импровизирани кампови.

Случај 1 Сенад има завршено пето одделение. Учи во мешано училиште (македонци и роми). Има помала сестра која оди во градинка со мешан етнички состав. Мајка му нема постојана работа. Понекогаш чисти по куќи. Нема завршено основно образование, знае да пишува и добро чита латиница и кирилица. Татко му е столар, има завршено средно образование. Работи понекогаш дома, понекогаш во некоја приватна фирма. Живеат во сопствена куќа, во заеднички двор со браќата на неговиот татко, кои имаат посебни куќи. Ова семејство е староседелско. Домот им е чист и ги имаат неопходните услови за живот. Сенад е одличен ученик. Сака да учи. Задоволен е од односот на наставниците. Често повторува дека наставничката многу го сака и секогаш му помага. Кога ќе порасне сака да биде фудбалер. Но сака да заврши факултет. Многу е комуникативен. Знае убаво да чита, но математика му е омилен предмет. Сака многу да чита книги. Чичко му, кој завршил книжевност, често пати му дава книги. Се дружи со деца од населбата. Оди и кај другарчиња од класот кога татко му може да го однесе кај нив. Кога има некој проблем со училишните обврски бара помош од татко му и чичко му кој завршил факултет. Мајка му, како што вели тој понекогаш не знае како правилно да му помогне. Сестра му повеќе време се дружи со мајка му а тој со татко си. Ова дете, чувствува разлика помеѓу богатите и сиромашните деца. Вели дека некои од богатите деца се разгалени, дрски, зловни, лоши и лицемерни. Интересно е што ова дете, кое живее во сиромашно семејство, кога ја опишува сопствената состојба на сиромаштија, не ги споменува основните физиолошки потреби, кои се есенцијални за одржување во живот (Килен, Ратленд, 2014:86). Тој, зборува за нова форма на потреби (технички потреби). Сиромаштијата ја чувствува како неможност да има добар мобилен, таблет, брз интернет, многу „игрици“, да оди на море. Задоволен е од здравствената состојба. Задоволен е и од самиот себе. Интересен е податокот што ова дете, пројавува голема грижа за семејството. Многу заштитнички е настроен кон сестра му. Не е задоволен од условите кои му ги нуди населбата во која живее. Често ја споредува со онаа на другарчињата кај кои оди да игра.

Случај 2 Орхан има 11 години, потекнува од многу сиромашно ромско семејство. Живее и оди во исто училиште како и Сенад. Овие деца, и покрај тоа што ги дели една улица не комуницираат. Орхан живее во импровизирана куќа од една соба со уште три братчиња и две сестри. Во училиште оди само тој. Според возраста на неговите браќа и сестри сите би требало да одат во училиште. Тој како што вели е пето одделение. Ги препознава буквите но не знае течно да чита. Околу училишните обврски, како што вели како што вели му помага наставничката. Мајка му и татко му иако се млади, (како што велат 25 години), не можат да му помагаат бидејќи се неписмени. Се дружи само со браќата, сестрите и неговите братучеди, кои не одат во училиште. Орхан има желба да оди во училиште. Себеси се гледа како поразличен од другите деца во училиштето каде учи. Својата различност Орхан ја опишува со следните зборови: „Јас неможам за во училиште да се дотерам со убава и чиста облека. Јас немам друга облека. Патиките ми се искинати. Само ташната оваа година ми е најубава. Ташната мајка ми ја најде во една канта, нова е. Немам пари за ужинка. Неможам да купам тетратки“. Кога ќе порасне, Орхан сака да биде доктор. Меѓутоа, ова дете не смета дека ако биде одличен ученик, ако многу чита, редовно ги извршува обврските кои му ги дава наставничката, дека така може да стане доктор. Доктор сака да биде бидејќи најдобриот другар (братучед му), кој е на иста возраст како тој е глувонем. Сака нему да му помогне. Ова дете е комуникативно, ведро,

насмеано, харизматично и воглавно е задоволен од животот. Сака да им помага на родителите па често пати оди со нив да собира пластична амбалажа. Сака понекогаш да запали цигара. Не е задоволен што немаат пари.Неговите родители сметаат дека само Орхан треба да оди во училиште.За другите деца, како што вели таткото „ немам пари да им купам моливи, книги, облека.За во школо треба многу пари тие се пет, за кого попрво да купам.Тие треба да ми помага мене. Орхан ќе ги научи да читаат“. Позачудувачки е ставот на мајката која смета дека најстарото дете (ќерката), не треба да оди во училиште. Таа вели „ Нејзе не и треба да оди во школо. Јас ја учам да прави јадења, мене ми помага. Сум слушала дека девојчињата ги силуваат.Се плашам да ја пуштам. И да имаме пари не би ги пуштила девојчињата да одат во школо. Дома може да учат. Еве Орхан ги учи да читаат“. Ова дете својата состојба на сиромаштија ја дефинира само како неможност да ги задоволи потребите од храна и облека.Неговите родители, образованието го сфаќаат како активност чија цел е да се научат буквите и бројките. Очхан често го споменува и многу му се восхитува на еден негов братучед, Сенад. Орхан вели „Тој најмногу ни помага, по цел ден работи. Кога доаѓа дома ни купува сок, смоки, колачи.Тој е многу добар другар.Тој многу знае.Сам ги научи буквите и бројките “:Сенад има 10 или 12 години, не е сигурен. Понекогаш живее со мајка му, а понекогаш со брат му кој е оженет. Тој никогаш не бил во училиште но има значително работно искуство од работа на улица. Сенад работи се и сешто, како вели тој „ продавам разни работи, мијам коли, понекогаш просам, собирам работи од ѓубрето, најчесто шишиња и хартија. Еден човек доаѓа во нашето маало со трактор и ни дава по 100 денари за торба полна со пластични шишиња. Јас излегувам секој ден и собирам пластични шишиња по ѓубрето. Понекогаш кога имам среќа ја полнам торбата за два дена, понекогаш не. Се стемнува кога се враќам дома.“Сенад се дружи само со деца кои питаат со него. Тој никогаш не одел во училиште. Смета дека наставниците не ги сакаат сиромашните деца. Вели „наставниците им даваат многу домашни на сиромашните деца. Често пати им дават домашни кои децата незнаат да ги решат, па ги караат“. Тој, нема доверба во луѓето кои не се како него. Во групата сака да шефува. Има и криминално досие.

Случај 3 Од десната страна на реката Вардар, во непосредна близина на центарот на градот и Владата на Р.Македонија, веднаш наспроти новоизградената Градска плажа, во десетина шатори, направени од најлон и картони, живеат дваесетина деца на возраст од 0 -15 години. Интересен е податокот што неколку „деца“ на возраст од 16 и 17 години се веќе родители. Во кампот нема вода и струја. Децата не одат на училиште. Се дружат само со децата од кампот. Изгледаат среќни, иако се извалкани и босоноги. Овие деца, скоро секојдневно одат со родителите, претежно со мајките да собираат пластична амбалажа од контејнерите. Понекогаш може да ги забележите и внатре во контејнерите. Овие деца не можеа да направат проценка на сопствениот квалитет на живот, бидејќи што и да ги прашавме тие се смеат и позитивно одговараат. Меѓутоа,за одење во училиште скоро сите деца имаат негативен став. Најсреќни се, како што тие велат, кога се дома (мислат на кампот). Всушност, овој нивен став се потврдува и преку нивната спремност веднаш да запеат, да изиграат чочек и да се вклучат во разни други детски игри само со децата од кампот. Нивните родители, претежно се неписмени. Во разговорот со нив за одење на нивните деца во училиште, добивме многу интересни одговори. Родителите сметаат дека децата треба да одат во училиште, но државата не мисли за нив. За нив политичарите се виновни, бидејќи само пред избори ги посетуваат. Најчесто велат: „Ние сме сиромашни немаме пари. Училиште нема во непосредна

близина. Има во Шутка, како да одат таму, пешки е далеку. Затоа, не одат во училиште“. Интересно е сознанието што родителите не чувствуваат грижа на совест што децата не им се школуваат. Меѓутоа, позитивно го оценуваат учеството на децата во собирањето на пластична амбалажа. Повеќето родители велат „Децата ни помагаат. Ако собереме повеќе шишиња ќе има повеќе пари и за ним. Што ќе прават дома, ќе се тепаат“. Изнесените констатации се слични и за другиот анализиран камп.

Наодите од изнесените стории упатуваат на следните генерализации во врска со образовните аспирации на сиромашните Ромски деца. Според нашето истражување би можеле да зборуваме за три профила на сиромашни Ромски семејства: староседелски сиромашни Ромски семејства, новонаселени семејства кои живеат во иста населба со староседелските семејства и семејства кои живеат во импровизирани кампови. Ставовите на децата кон образованието се детерминирани од типот на семејството на кои му припаѓаат. Степенот на образование на родителите влијае врз нивните ставови кон образованието, но и врз ставовите на нивните деца кон образованието. Ставовите на родителите спрема сопственото образование и образованието на своите деца во основа се позитивни кај поголем број од староседелските Ромски семејства. Ставовите на родителите на децата од новонаселени семејства, претежно се негативни. Кај нив е силно изразено чувството за исклученост, поради нивната состојба на сиромаштија. Образованието за нив се вреднува само како потреба да се научат буквите и бројките. Ставовите на родителите од семејствата кои живеат во импровизирани кампови, најчесто се противречни. Тие сметаат дека децата треба да одат во училиште, но вината што не одат ја бараат кај политичарите. Сопственото образование и образованието на нивните деца погрешно го разбираат. И овие родители образованието го сведуваат на потреба да се научат буквите и бројките. Ставовите на децата кон образованието би можело да се дефинира како непостоење на развиена свест за оваа потреба кај поголем број деца, посебно кај децата кои живеат во импровизирани кампови. Во ставовите на децата кон образованието доминираат разни оправдувања за невклученоста во образовниот процес, особено кај девојчињата, кои се сведуваат на предрасуди и ригидни стереотипи.

Заклучни согледувања и препораки

Изнесените сознанија за истражуваниот проблем „Образовните аспирации на сиромашните деца во Република Македонија“ покажаа дека: поголем број од сиромашните ромски деца развиваат социјален идентитет најчесто без вклучување на морални судови, притоа оправдувајќи го исклучувањето во контексти што одразуваат предрасуди, дискриминација и пристрасност. Уште многу рано (на 2-3 години), посебно кај децата кои живеат во импровизирани кампови и кај децата од новодојдените семејства, е развиена недоверба во однос на другите што се поинакви од нив. Вака изградениот идентитет, најчесто е пречка за градење позитивен однос кон образованието. Поголем број од најсиромашните ромчиња, поради инфериорниот социо-економски статус на нивните семејства и ниското образовно ниво на нивните родители, не можат да градат став за потребата од образование воопшто, како и да градат став дека образованието е битен фактор за излез од сиромаштијата. Ниското образовно ниво на нивните родители, има силно негативно влијание врз ставовите на децата кон образованието. Најчесто во заедничките активности на родителите и децата, отсуствуваат активности со кои би се

развивале знаења, морални вредности и сфаќања кои се бараат во сите области на животот. Нивните заеднички активности се сведени на собирање пластична амбалажа, или подготвување храна, чистење и слично (ова се однесува за девојчињата). Поголем број на деца од оваа општествена група нема еднаков пристап до образование, особено до современите технологии.

Постојаното зголемување на бројот на сиромашни деца во државата, претставува долгорочен проблем и ризик за секоја држава. Сметаме дека превентивното делување врз социјалните ризици би ја намалило штетата која државата би ја претрпела во иднина. Со цел да се намали бројот на сиромашни деца во државата, раководени од научните сознанија, сметаме дека треба да се изготват индивидуални програми за работа со најсиромашните деца. Особено, поради културолошките особености на ромски деца, сметаме дека треба да се изготват индивидуални програми за работа со нивните родители.

Литература

1. Балдок, Ц. и сор. (2014). Социјална политика, (превод од англиски Елена Мицева), Скопје, Арсламина,ст85.
2. Георгиевски, П. (1999). Социологија на образованието, Веда Мк Публик, Скопје,ст.57.
3. Дамчевска, В. (2016.13/14.08). Повеќе од 150000 Македончиња денес живеат во тешка сиромаштија. Неделен печат,ст.2.
4. Димитриевска, В. (2008). Влијанието на образованието врз ставовите на сиромашните семејства и факторот образование во Р.Македонија. Скопје: Годишн зборник, Филозовски факултет,ст51.
5. Донева, М. Димитриевска, В. Новковска,Б. (2011). Сиромаштија- состојби во Македонија. Скопје: Филозовски факултет,ст.113.
6. Коковиќ,Д.(1994). Социологијаобразования: друштво и едукациски изазови, Нови Сад: Матица српска,ст.57.
7. Мелони, К.и Ратленд, А. (2014). Децата и социјалната исклученост, (превод од англиски Ликар В.), Скопје, Арс студио,ст.86.
8. Завод за статистика на Република Македонија (2010.09.13). Линии на сиромаштија. бр.4.1.10.64.
9. Завод за статистика на Република Македонија (2012.11.07) Линии на сиромаштија. бр.4.1.12.50.
10. УНИЦЕФ Македонија (2007). Студија за детска сиромаштија во пјр Македонија.